

АНАМАСТЫЧНЫ СТАТУС ІМЁН ПА БАЦЬКУ

Ляшкевіч В.М.

*УО “Витебский государственный ордена Дружбы народов
медицинский университет”*

Для максімальна поўнай ідэнтыфікацыі асобы недастаткова назваць яе ўласнае імя, бо набор іх быў не такі шырокі, каб кожны чалавек мог насіць індывідуальнае імя. Сучасная трохчленная формула імянавання стала агульнай і абавязковай толькі ў XX ст. Лічыцца, што яна складалася паступова:

імя → мянушка → імя па бацьку → прозвішча,
але аналіз рэальных гістарычных падзей не пацвярджае гэтага лагічнага меркавання.

Намі былі даследаваны і ўпершыню ў антрапанімічным плане ўведзены ў навуковы ўжытак рукапісныя матэрыялы актавых кніг Віцебшчыны і Магілёўшчыны XVI – XVIII стст. Даследаванне антрапаніміі згаданага перыяду прадывтавана яго культурна-гістарычнай значнасцю і важнымі зменамі ў беларускай антрапаніміі,

бо менавіта тады адбываўся працэс пошукаў зручных і эканомных спосабаў называння асобы.

Метадалагічнай асновай нашага даследавання з'яўляецца вучэнне аб імені як моўнай адзінцы. Ілюстрацыйны матэрыял выбіраўся шляхам суцэльнай і выбарчайнай выпіскі з першакрыніц. Падчас далейшага даследавання выкарыстоўваліся метады моўнай атрыбуцыі сабранага матэрыялу, рэканструкцыі імён і іх форм, апісальны, структурны і фармантны аналіз.

У помніках мясцовай дзелавой пісьменнасці Віцебшчыны і Магілёўшчыны XVI – XVIII стст. зафіксаваны разгорнутыя двух-, трох- і чатырохслоўныя найменні асобы. Чатырохслоўныя найменні ўжываюцца толькі спарадычна, а колькасная суадноснасць двухслоўных і трохслоўных найменняў на працягу XVI – XVIII стст. заўсёды была на карысць першых. Так, у даследаваных намі матэрыялах гэта суадноснасць выражаецца лічбамі 12 807 (90, 5%) – 1 252 (8,4%).

Нягледзячы на разнастайнасць у спосабах называння асоб паступова трохчленныя найменні пачынаюць распаўсюджвацца як найбольш зручныя, інфармацыйна ёмістыя, максімальна індывідуалізаваныя і адначасова працягваюць захоўваць генеалагічныя сувязі.

У адрозненне ад уласнага імені, якое надаецца бацькамі параўнальна адвольна, імёны па бацьку і прозвішчы абумоўлены сувяззю з роднымі. Сярод даследчыкаў шырока распаўсюджана меркаванне аб першапачатковай сацыяльнай дыферэнцыяцыі прозвішчаў у сувязі з класавым рассяленнем грамадства. Лічыцца, што прозвішчы ўзніклі спачатку толькі сярод знаці і не раней за XIV ст., большая ж частка прозвішчаў утварылася ў XVI – XVII стст., а ў простых сялян іх не было і ў XIX ст.

Прозвішчы – гэта называнні па імені галавы сям'і, сямейныя называнні, наяўнасць ці адсутнасць якіх у пісьмовых помніках у першую чаргу залежала ад жанру дакументаў, а сацыяльны фактар іграў дадатковую ролю. Імя па бацьку ўказвала на актуальнага галаву сям'і, а прозвішча – на гістарычнага, таму некаторыя даследчыкі вызначаюць другаснасць імён па бацьку ў адносінах да прозвішчаў, адсутнасць імён па бацьку ў складзе разгорнутай формулы называння. Лічаць, што наяўнасць імені па бацьку з'яўляецца факультатыўнай: чым дакладней патрабавалася апісаць асобу, улічваючы яе роднасныя сувязі, тым часцей фіксавалася імя актуальнага бацькі, якое дадавалася да ўласнага імені і імені гістарычнай галавы сям'і. Першапачаткова функцыі імён па бацьку і прозвішчаў супадалі, бо

бацька і быў галавой сям'і, да якой належала асоба. 3-за агульнасці функцый цяжка размяжоўваць гэтыя віды антрапонімаў у гісторыі мовы. Таму, улічваючы час узнікнення даследаваных помнікаў дзелавай пісьменнасці, пры размежаванні ў двухчленных канструкцыях імён па бацьку і прозвішчаў будзем вызначаць, ад якой асновы (прапрыяльнай ці апелятыўнай) утвораны патронім.

Трэба адзначыць, што амаль ва ўсіх трохчленных называннях імёны па бацьку ўтвораны ад хрысцільных імён, а прозвішчы – ад мянушак больш далёкіх продкаў. Таму, на нашу думку, магчыма ў тых выпадках, калі найменне асобы больш не сустракаецца, другі член, калі ён паходзіць ад хрысцільнага імені, кваліфікаваць як імя па бацьку, і як прозвішча, калі ён паходзіць ад мянушкі. Таксама да прозвішчаў адносім антрапанімныя адзінкі на *-скій*/*-цкі*, бо яны абазначалі асоб розных пакаленняў па назве населенага пункта і былі больш устойлівымі, чым антрапонімы, якія абазначалі асоб толькі аднаго пакалення па імені бацькі.

Разгляд усёй сукупнасці называнняў дазваляе сцвярджаць, што ў XVI – пач. XVII ст. імя па бацьку пачынае ператварацца ў неад'емную частку афіцыйнага называння. У гэты час нешматлікія намінацыі з'яўляюцца трохчленнымі, а іх другі кампанент, які прадстаўляе сабой патронім, у большасці выпадкаў утвараецца ад імён хрысцільных: *Iwan Petrowicz Mistr, Abracham Jakubowicz Kozel*. Аднак утварэнне большасці найменняў па бацьку ад хрысцільных імён не азначае, што ў названы перыяд выйшлі з выкарыстання язычніцкія, мянушкавыя імёны. Яны дастаткова часта сустракаюцца ў пісьмовых помніках у якасці асабовых побач з хрысцільнымі. Гэтыя бытавыя імёны таксама маглі пранікаць у формулу афіцыйнага іменавання асобы ў якасці імені па бацьку: *Awchim Kabalkaw syn, Akula Pitczonkaw syn, Hapon Babroka syn*.

Трэба адзначыць, што некаляндарнае імя захоўвалася ў складзе імені па бацьку звычайна ў тым выпадку, калі яно з'яўлялася папулярным у той час. Звярнуўшыся да корпуса спрадвечных славянскіх імён, зафіксаваных намі, мы вылучылі групу найбольш ужывальных на тэрыторыі Віцебшчыны і Магілёўшчыны: *Hanczar, Kowal, Kopyta, Krawiecz, Krulo, Nasok, Piechonka, Wolk, Wisloych, Zub, Борода, Войтъ, Жаба, Корсакъ, Кулакъ, Полякъ, Сорока, Чижъ, Шлапка*.

Такія імёны захоўваліся і ў XVII ст. у складзе формулы называння ў якасці імён па бацьку. Гэта яшчэ адно сведчанне таго, што найбольш распаўсюджаныя язычніцкія імёны ўспрымаліся ў той час нараўне з хрысцільнымі.

Марфалагічная структура імён па бацьку з указаннем на прыналежнасць фарміравалася па законах мовы, якія спрыялі з'яўленню прозвішчаў. Гэта прыводзіла да таго, што адны і тыя ж марфемы прыналежнасці маглі ўтвараць імёны па бацьку і прозвішчныя празванні. Таму ў большасці выпадкаў назіралася аманімічнасць гэтых форм.

Такім чынам, аналіз даследаванага матэрыялу дазваляе зрабіць вывад, што ў XVI – XVII стст. на Віцебскай і Магілёўскай тэрыторыях актыўна фарміравалася імя па бацьку як афіцыйная антрапанічная адзінка ў складзе наймення асобы, выпрацоўваліся формы як слоў асаблівага тыпу. У гэты перыяд прасочваецца выразная тэндэнцыя да ўтварэння імён па бацьку ад хрысцільных імён у іх поўнай календарнай форме, што з'яўляецца сведчаннем фарміравання афіцыйнай формы імені. Аднак паралельныя ўтварэнні імён па бацьку ад бытавых, поўных і дэмінітуўных форм хрысцільных імён, а таксама наяўнасць фанетыка-арфаграфічных варыянтаў, аманімічных форм імён па бацьку і прозвішчаў, наяўнасць пераходных выпадкаў ужывання антрапонімаў, рэдкае выкарыстанне імён па бацьку ў складзе жаночых найменняў – усе гэтыя факты дакладна сведчаць аб тым, што ва ўказаны перыяд устойлівай антрапанімічнай катэгорыяй, абавязковым членам афіцыйнага называння асобы імёны па бацьку яшчэ не былі.